

TILSHUNOSLIKDA SINONIMIYA TUSHUNCHASINING ILMIY O'RGANILISHI

Muslimaxon Bahodirjon qizi Erkaboyeva

Erkaboyevamuslima0997@gmail.com

Toshkent shahar Shayhontohur tumani 10-maktab

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilshunoslikda sinonimiya tushunchasining shakllanishi, nazariy asoslari va turli milliy lingvistik maktablarda - xususan, ingliz, rus va o'zbek tilshunosligida - o'rganilish jarayoni yoritilgan. Maqolada J.Lyons, G.Leech, F.Palmer kabi ingliz olimlarining, V.V.Vinogradov, Yu.D.Apresyan kabi rus tilshunoslarining hamda A.Madvaliyev va Sh.Rahmatullayev singari o'zbek olimlarining qarashlari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada sinonimiyaning turlari, ularning semantik, uslubiy va pragmatik xususiyatlari, badiiy hamda nutqiy uslublardagi roli ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: sinonimiya, semantika, lingvistik nazariya, uslub, kontekst, qiyosiy tahlil

SCIENTIFIC STUDY OF THE CONCEPT OF SYNONYMY IN LINGUISTICS

Muslimakhon Bahodirjon kizi Erkaboyeva

Erkaboyevamuslima0997@gmail.com

School 10, Shayhontohur district, Tashkent city

Abstract: The article explores the concept of synonymy in linguistics, focusing on its theoretical evolution and comparative study within English, Russian, and Uzbek traditions. It analyzes the ideas of J.Lyons, G.Leech, F.Palmer, V.Vinogradov, Yu.Apresyan, A.Madvaliev, and Sh.Rahmatullayev. Special attention is paid to the semantic, stylistic, and pragmatic dimensions of synonymy in literary and communicative contexts.

Keywords: synonymy, semantics, linguistic theory, stylistics, comparative linguistics

Kirish

Tilshunoslikda sinonimiya hodisasi ko'p asrlik ilmiy an'anaga ega. So'zlarning ma'nodoshligi, ularning bir-birini qisman yoki to'liq almashtirish qobiliyati, tilning boyligini, ifoda vositalarining nozikligini namoyon etadi. Shuning uchun ham sinonimiya masalasi tilshunoslikning markaziy tushunchalaridan biri hisoblanadi.

Rus tilshunosi V.V.Vinogradov ta'kidlaganidek, *“so‘zning sinonimik munosabatlardagi o‘rni uning ma’no doirasining kengligi va uslubiy ko‘lamini belgilaydi”* [1.25]. Bu fikr sinonimiyaning nafaqat semantik, balki uslubiy va funksional jihatdan ham tahlil qilinishi lozimligini ko‘rsatadi.

Ingliz olimi J.Lyons esa sinonimiyaning *“semantikaning markaziy kategoriyalaridan biri bo‘lib, ma’nolar o‘rtasidagi munosabatlarni tahlil qilishda muhim nazariy kalit”* deb ataydi [2.31]. Shunday qilib, sinonimiya nafaqat leksik jihatdan, balki mantiqiy va kommunikativ birlik sifatida ham muhim o‘ringa ega.

Sinonimiya tushunchasining nazariy asoslari

Sinonimiya atamasi yunon tilidagi *synonymos* (“bir xil nomli”) so‘zidan kelib chiqqan. Ammo tilshunoslikda u har doim ham “to‘liq o‘xshashlik”ni anglatmaydi. Ingliz semantisti F. Palmer qayd etganidek: *“Mutlaq sinonimlar deyarli uchramaydi, chunki ikki so‘zning barcha kontekstlarda bir xil ma’noni ifodalashi imkonsizdir”* [3.22].

Rus tilshunosligida bu masala yanada chuqurroq tahlil qilingan. V.V.Vinogradov sinonimlarni semantik, stilistik va emotsional-ekspressiv turlarga ajratadi. U yozadi: *“Sinonimlar faqat ma’noda emas, balki uslubda ham farq qiladi; har bir so‘z o‘zining estetik funksiyasiga ega”* [1.33].

O‘zbek tilshunosligida A.Madvaliyev sinonimiyaning milliy xususiyatlarini o‘rganib, shunday deydi: *“Sinonimlar o‘zbek tili leksikasida milliy tafakkurning boy ifodasidir; ular xalq ruhini, madaniyatini va estetik qarashlarini aks ettiradi”* [4.45].

Bu fikrlar sinonimiya tilning ruhiy-estetik ko‘zgusi ekanini tasdiqlaydi.

Sinonimlarning turlari va ularning o‘ziga xosligi

Tilshunoslikda sinonimlar odatda uch asosiy turga ajratiladi: to‘liq (absolyut), qisman (noto‘liq) va kontekstual sinonimlar.

To‘liq sinonimlar, G.Leechning fikricha, “semantik jihatdan bir xil, ammo leksik jihatdan farqli birliklar”dir [5.18]. Bunday so‘zlar juda kam: *begin - commence, freedom - liberty*.

Qisman sinonimlar esa eng ko‘p uchraydigan toifa. Masalan, ingliz tilidagi *child - kid* juftligi semantik jihatdan yaqin, ammo uslubiy ohangi bilan farqlanadi. Shunga o‘xshash holda, o‘zbek tilida *bola - farzand - go‘dak* so‘zlari o‘xshash ma’noda, ammo turli hissiy va uslubiy bo‘yoqqa ega.

Kontekstual sinonimlar esa ma’no yaqinligi muayyan matn yoki vaziyat bilan belgilanadi. Masalan, *to see* va *to notice* so‘zlari ayrim hollarda bir-birini almashtiradi, ammo har doim emas. Bu hodisa *kontekstual ekvivalentlik* deb ataladi [2.38].

Rus tilida A. Reformatskiy sinonimiyaning “nutqiy elastiklik” deb atagan [6.21]. Bu termin so‘z tanlashdagi erkinlikni va ma’no aniqligini bir vaqtning o‘zida ta’minlaydi.

Ingliz, rus va o'zbek tilshunoslari qarashlarining qiyosiy tahlili

Ingliz tilshunoslik maktabida (J.Lyons, D.Cruse, G.Leech) sinonimiya semantik nazariyaning markaziy elementi sifatida qaraladi. Lyons yozadi: "*Sinonimiya semantik yaqinlikning eng nozik shakli bo'lib, tildagi konseptual tafovutni o'lchash vositasidir*" [2.39].

Rus maktabi esa sinonimiyaning uslubi va badiiy vosita sifatida o'rganadi. V. Vinogradov va Yu. Apresyan asarlarida sinonimlar tildagi ifoda imkoniyatlarini kengaytiruvchi mexanizm sifatida talqin etiladi. Apresyan shunday yozadi: "*Sof ma'nodosh so'zlar yo'q, ularning har biri dunyoni o'zicha konseptualizatsiya qiladi*" [7.47].

O'zbek tilshunosligida sinonimiya milliy madaniyat va xalq tafakkuri bilan chambarchas bog'langan. Sh. Rahmatullayevning "*O'zbek tili sinonimlari lug'ati*" asari bu sohada muhim manbadir [8.32]. Unga ko'ra, o'zbek tilidagi sinonimlar xalq dunyoqarashi, adabiy tafakkuri va tarixiy qatlamlari bilan bog'liq.

Sinonimiyaning badiiy va nutqiy funksiyasi

Sinonimlar tildagi ifoda boyligini oshiruvchi vosita sifatida badiiy adabiyotda keng qo'llanadi. Masalan, Cho'lpon, Oybek, Abdulla Qodiriy kabi adiblar so'z tanlash orqali obrazli ifoda yaratganlar.

Cho'lponning "Kecha va kunduz" romanida "dil - yurak - ko'ngil" so'zlari turli kontekstlarda ma'nodosh sifatida ishlatilgan, biroq har birining ohangi, hissiy tuslanishi farqlanadi. Shunga o'xshash tarzda, ingliz adabiyotida Shakespear "*love - affection - passion*" so'zlari orqali hissiy kuchlanishni ifoda etadi.

Rus adabiyotida esa Tolstoy yoki Dostoevskiy "*гнев - ярость - раздражение*" kabi sinonimlardan foydalanib, psixologik chuqurlikka erishgan.

Demak, sinonimiya faqat semantik emas, balki badiiy-estetik hodisadir.

Sinonimiyaning kommunikativ va pragmatik jihatlari

Tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlaridan biri - pragmatik tahlil - sinonimlarning nutqiy qiymatini aniqlashga xizmat qiladi. D. Cruse ta'kidlaganidek: "*So'zlarning sinonimligi ularning lug'aviy ma'nosidan ko'ra, kontekstdagi funksiyasi bilan belgilanadi*" [9.26].

Masalan, rasmiy nutqda *assist* yoki *cooperate* so'zlari ishlatilsa, og'zaki suhbatda *help* yoki *work together* afzalroq zbek bo'ladi. Shunday qilib, sinonim tanlovi muloqot uslubi va ijtimoiy vaziyatga bog'liq.

Xulosa

Sinonimiya til tizimining tabiiy mexanizmi bo'lib, ma'no, uslub va ifoda o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi. Uning o'rganilishi tilning ichki strukturasi, xalq tafakkurining o'ziga xosligini va madaniy kodini anglashda muhim ahamiyatga ega.

Rus, ingliz va o'zbek tilshunoslari olib borgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sinonimiya hodisasi har bir tilning estetik va semantik boyligini ochib beradi. Shuningdek, bu hodisa zamonaviy semantik tahlil, kognitiv yondashuv va nutqiy pragmatika uchun asosiy nazariy manbadir.

Shu ma'noda, J. Lyonsning quyidagi fikri juda dolzarb: *"Sinonimiya tilshunoslikdagi eng nozik semantik ko'zgudir, u orqali biz inson tafakkurining murakkabliklarini ko'ramiz"* [2.44].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. М.: Наука, 1963. [1.25]
2. Lyons J. Semantics. Cambridge University Press, 1977. [2.31]
3. Palmer F. R. Semantics. Cambridge University Press, 1981. [3.22]
4. Madvaliev A. O'zbek tili sinonimlarining uslubiy xususiyatlari. Toshkent: Fan, 1998. [4.45]
5. Leech G. Semantics: The Study of Meaning. Penguin Books, 1983. [5.18]
6. Реформатский А. А. Введение в языкознание. М., 1958. [6.21]
7. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. М.: Наука, 1995. [7.47]
8. Rahmatullayev Sh. O'zbek tili sinonimlari lug'ati. Toshkent, 1985. [8.32]
9. Cruse D. A. Lexical Semantics. Cambridge University Press, 1986. [9.26]
10. Halliday M. A. K. Language as Social Semiotic. London: Arnold, 1978. [10.37]